

DA LI JE KRŠĆANSTVO IZMIJENILO ČOVJEKA I SVIJET

Pavao Butorac

SUMMARIUM: Auctor quaestionem, quae hominem semper adtraxit allicitque, ponens, utrum fides christiana hominem et mundum commutaverit necne, primo animum advertit ad summi momenti conamina Concilii Oecumenici Vaticani secundi (notissimum schema XIII), ut homini, qui nunc est, societatiq; quae progreditur, ostendatur religionem christianam societati non esse obnoxiam Ecclesiamque viribus adornatam esse, quibus habilis reddatur dialogum cum nostri temporis cultura societateque texi posse. Et quidem summo cum exitu, societatem persuaderi posse Ecclesiam eius nobilibus studiis non opponi, sed nec societatem ob magnas rerum mutationes progressusque Ecclesiae alienam esse oportere.

Transiens ad quaestionem, quae tangitur, auctor rerum eventum nisi Christi doctrinam illustrans ostendere satagit societatis innovationem a reformando singulorum hominum spiritu dependere. Et postquam ex motivis credibilitatis speciatim mirabilem fidei propagationem comprehenderit atque ad sanae rationis trutinam revocaverit, ad constitutionem de fide Concilii Oecumenici Vaticani primi adnectens, pressius Christi doctrinam de homine singulo reformando, ut societas innovetur, disserit. Magna quoque paradoxa commemorat, quae ex lucta humanae inhaerente naturae inter bonum et malum exoriri temporum decursu aetatisque nostrae evolutione conspici solent. Hinc ne optimismi quidem, sed nec pessimismi semitas subsequi fas sit. In medio incolumitas. Optimismo adhaerentes rerum acuta neglegunt, ac si vitae ratio splendescat tantum nihilque caliginis prodere valeat. Pessimismo indulgentes (terror verprium) contra veritatem, quibus superne alitur spiritus, oblii cacumina adtengere non valent, quibus sancti ingeniosique viri apricari solent. Quum ergo virtute divina naturaeque vi nobili singulorum imbuatur animus, societati quoque haec innovatio proficua redditur. Si enim securis ad radicem ponatur, si de individuo res agitur, collectio quoque hominum magnos exinde capiet fructus. Christianismus in se non est diversorum temporum proprius nec rebus humanis politiciis, oeconomicis, socialibus indissolubiliter adstrictus, sed omnia sub aeterni speciei adspiciens atque ad Christum reducens genus humanum parat ad Domini adventum, quum Deus fiet omnia in omnibus (1 Cor 15, 22—28).

Pitanje, načeto u naslovu, ima svoje posebno i uprav veliko značenje i za kršćanina i za nekršćanina. Za kršćanina je to kriterij unutrašnje snage kršćanstva, koja se odražuje u obnovi pojediničeve nutrine, a odatle dosljedno i u djelatnu utjecaju na društvene odnose. Za nekršćanina pozitivan odgovor na to pitanje može da ga privlači na izučavanje kršćanske ideologije i vjerskog pitanja uopće. Stoga nije čudo, da je drugi opći vatikanski sabor u svom trećem zasjedanju posvetio najveću pažnju svojoj trinaestoj shemi o odnosu crkve prema suvremenome svijetu. Bila su divergentna mišljenja o metoda-ma, kako da se crkva predstavi svijetu kao suvremena, aktuelna, sposobna da živi usred mahnite utrke u tehničkim pronalascima i sred modernih teorija o nekim moralnim zasadama, što dovode u sumnju i osnovna pitanja naravnog poretka, i o socijalnim pitanjima što danas zadiru duboko u život starog evropskog kopna kao i dinamičnog amerikanizma i novih naroda, što ih je na površinu života izbacio ne slučaj, nego neka sretna politika ili privredna konjunktura. Pokazalo se, da nešto vri i u naoko konzervativnom katolicizmu, ne u smislu unutrašnjeg revolta protiv Istine i Ljubavi, nego u ekspeditivnu traženju novih putova, kako da se stara misao uskladi s težnjama novoga društva, i u zacrtavanju novih linija i novih ograda u službi istine i dobra. Pri tome se s koje god strane preveć položilo na pitanje odnosa između vjere i znanosti, između crkve i kulture, uzete u užem opsegu. Stoji činjenica, i ne da se zanijekati, da je svijet znanja i kulture danas bolje raspoložen prama vjeri i crkvi nego ottrag pola vijeka, pošto se konačno otkrilo, da finalnost u prirodi i u životu čovjeka može da adekvatno objasni samo vjera. A to nije čudo, kad

ta dvostruka finalnost nadvisuje peripetije dnevnog života i materijalnih dikata.

Rasprava će se nastaviti i u četvrtome zasjedanju sabora, a time će valjda i dovršiti rad ovog veličanstvenog skupa. Ustaliće se norme u gledanju na mnoga pitanja sadašnjice, da vjernik lako uoči kuda će, a nevjernik da nađe tračak nade tračak svijetla i nade, kad toliko tapka za istinom, a teško ju nalazi, ili za unutrašnjim smirenjem, koje se bez Boga teško efektuira. »Ja ću u pravdi vidjeti tvoje lice, zasitiću se, budan, tvojim licem« (ps 16,15). »Mila srde i vjernost doći će ti ususret, pravda će se i mir poljubiti naizmjenice« (ps 84,11—12).

S ovim se refleksijama lako povezuje i na njih prislanja vrlo aktualno pitanje, da li je kršćanstvo obnovilo čovjeka i svijet. Nije to ništa novo. Tretiralo se kroz vjekove, od prvih kršćanskih apologeta koji su s emfazom to isticali, pa do naših dana, kad su kršćanski mislioci pod teškim pritiskom najmodernijeg razvitka ljudskih odnosa, pa se snebiveni pitaju, nije li kršćanstvo odzvonilo. Nije naime nikad u povijesti konstatiran tolik prepad, ideološki i praktični, na vjersku misao kao u naše dane. Koji su manje skeptični, tješe se, da kršćanstvo ima u sebi božansku iskru, koja se ne da ugasiti. A skeptičniji se pitaju: Kad je kršćanstvo kroz vjekove s uspjehom obnavljalo čovjeka i svijet, može li pozitivno djelovati na ovu čudnu generaciju, kojoj bi se mogla primijeniti Kristova riječ: »Kafarnaume, do neba si se uzdigao, do pakla ćeš se utopiti« (Lk 10,15)? Može li kršćanstvo obnoviti ovog neozbiljnog cinika (homo ludens), koji je s osmjehom što odava neznanje i kriminalni nemar za najviša pitanja života, nalik na dječake što sjede na trgu i povikuju naizmjenice: *Zatrubismo, i nijeste poskočili; prosuzismo, i nijeste zaplakali* (Lk F,32)? Eto, to je velik zadatak drugog vatikanskog sabora, da pozitivno odgovori na sveopću skepsu i dade poticaja ojadalom čovjeku naših dana, da računa s optimističkim gledanjem na budućnost kao jedino zdravim kriterijem, iz koga niče život i napredak i na koji se s uspjehom može da prisloni kultura, drugim riječima čovjek i njegova osobnost.

Ali je i prvi vatikanski sabor (1869—1870) uočio potrebu, da se na svoj način pozabavi ovim pitanjem. U konstituciji »de fide catholica«, u trećem poglavlju, posvetio je ovaj sabor svoju pažnju tzv. motivima vjerovanja ili, da budemo jasniji, razlozima koji doprinose, da se kršćanstvo kao vjera može da prihvati u obliku svoje ustaljene nauke bez opasnosti za zdrav razum i za plemenite težnje čovjeka i čovječanstva. Među ovim motivima sabor ističe njegovo divno širenje (admirabilis propagatio, Denz. 1794). I zbilja, uoče li se strahovite prepreke, na koje se kršćanstvo u našim danima namjerilo na svom veličanstvenom putu do istine i dobra, njegova je koegzistencija sa sadašnjim društvom vrijedna udivljenja, čudo Providnosti. Samo ne treba pri tome pretjerivati, kao da će sama Božja milost održati ovu koegzistenciju bez naše požrtvovne i ustrajne suradnje. Niti smetnuti s uma, da je kršćanstvo nekad u prostranim predjelima cvalo, a danas je tu, u 20. vijeku, korov. I kad se zamislimo na tu pojavu, ne možemo ju, barem ne sasvim, objasniti ni povjesnim razlozima, nego stojimo osupnuti pred tajnama Božje Promisli.

Treba se čuvati još jednog pretjeranstva. Kad se raspravlja o divnom širenju kršćanstva, zapane se kadikad u poetičnost ili retoričnost, kao da nije postojao ili ne postoji misterij sotonina utjecaja. Isto se tako griješi, kad se superlativnim brojkama ocrtava opseg ili zahvat demografskih podataka iz

triju prvih vjekova. Povijest je utvrdila, da je u doba Konstantinova edikta (313) tek jedna trećina rimskog carstva ispovijedala kršćanstvo. Ali, rečeno je »tek«. Nije to malo za onaj veliki čas. Kršćanska je misao bila već zahvatila kroz tri prva vijeka, svojom laganom nečujnom infiltracijom, sve zakutke Sredozemlja, sve zakutke i dijelove društva do carskih dvora. Nadasve privlačnost krvavog martirija izvršila je dubok prodor u duše, pošto se nesavladivo i nerazdruživo priljubila Kristovoj mučeničkoj Krvi, po onoj sv. Pavla: »Sad se radujem u svojim patnjama za vas i nadopunjam zaostatke Kristovih patnja u svome tijelu, a za njegovo tijelo, a to je crkva« (Kol 1,24).

Dok se u pretkršćanskoj eri deificira čovjek, u grčkoj mitologiji svakako, dotle se u istoj eri degradira božanstvo do čovjekovih nedostataka. Skrajnosti, kojima se nije moglo izbjeći, kad se čovjek nije omjerio pravim mjerilom. Kad je Ciceron izgubio kćerku, učinio ju je božanstvom, a kad su nestajali Cezari, redovito od nasilne smrti, postajali su bogovi. Usprkos književnosti, kojoj se i moderan čovjek divi, i filozofije, koja je za više od dvadeset vjekova pretekla i kaono u jezgri uklopila filozofska učenja i škole modernog doba, čovjek je bio tretiran golemom servilnošću, koja izaziva žaljenje i prijezir. U protivnoj skrajnosti Krist je središte, što usklađuje u sebi duhovno i tvorno. Ovo usklađivanje ne bježi od realnosti, a potkrepljuje idealizam. Ne poriče zemlju, a ukazuje nebo. Tretira čovjeka kao pripadnika naravnog poretka, ali ga i izvlači iz ovog okvira i povezuje s nebom. Zato se ne smije smetnuti s uma, da kršćanstvo nije preokrenulo naših naravnih svojstava niti uništilo naših naravnih vrijednosti. Zato će idealist uzalud očekivati od kršćanske ere, da će mu pokloniti čovjeka, lišena njegovih naravnih sklonosti, a realist će ostati osupnut, kad zapazi, da su u kršćanstvu nikli iz čovječanstva anđeli, premda ljudsku narav nijesu svukli, nego su je dotjerali do savršenstva sredstvima, koja nadvisuju samu narav. Kršćanstvo je upreglo, da čovjeka uzvine do božanskih visina, ne u smislu, da ga učini božanstvom, jer taj apsurd nije kršćanstvo nikad pripustilo, nego stoga, što je u njegovoj duši uočilo iskricu božanstva, pa je tu iskricu razgorilo u plamen. Već je Sokrat istakao misao: »Ako što ima, da ima dijela s onim, što je božansko, to je zasigurno čovjekova duša« (Ksenofont u Uspomen., knj. 4., gl. 3).

Pred nagrdama na carskom rimskom prijestolju (Kaligula, Neron i dr.) što je mogao vrijediti čovjek? Međutim, je kršćanstvo primljeno posvuda, a pobijedeni su nametnuli svoj zakon pobjednicima. Tako se izražava Seneka zapravo o židovskom sujevjerju (donosi sv. Augustin u »De civitate Dei«, 1. 1, c. 11), pod kojim, sva je prilika, razumijeva kršćanstvo po uobičajenu shvaćanju onoga vremena.

Ali zađimo поблиže u pitanje, koje sam načeo u naslovu! Tu sam navlaš naglasio »čovjeka i svijet«, jer se ti pojmovi ne pokrivaju, a pogotovu zato, da se istakne diferencijacija u utjecaju kršćanstva na pojedinca i na opću ljudsku zajednicu, živ skup svih pojedinaca, koji sačinjavaju čovječanstvo. Ako je kršćanstvo obnovilo čovjeka, pojedinca, pogotovu, ako je obnovilo mnoštvo pojedinaca, onda je obnovilo i svijet. Ali, ako je kršćanstvo elitne pojedince podiglo do visina, do kojih se čovjek, prepušten sebi, nije nikad vinuo, onda to još ne znači, da je i svijet preporođen, premda se time ne kani ni izdaleka poricati ogroman utjecaj, što ga izabrani pojedinci obično vrše na bližu i dalju okolinu, na narode, pa i na cijelo čovječanstvo.

Je li kršćanstvo obnovilo, pa i izmijenilo čovjeka? Dosta je uzeti nekoliko svetačkih likova, pa da se odgovori afirmativno. Kršćanstvo je već pod naravnim vidom doprinijelo dostojanstvu ličnosti. Pače je uzdiglo čovjeka i u svrhu naravski poredak, a u tome poretku do takvih vlastitosti i do takve uloge, do kojih ga nikad ne bi bila uzdigla ni najmoćnija naravna pomagala.

Ali, da li je kršćanstvo obnovilo svakoga pojedinca? Na ovo pitanje moramo odgovoriti ne. Ljudi se teško varaju, kad misle, da je kršćanstvo imalo promijeniti čovječju narav. Krist nije to nigdje naučavao, jer njegov milosni poredak pretpostavlja čovjeka onakva, kakav stvarno jest, razumna, slobodna, sklona i na zlo i na dobro, sebična i uvijek spremna, da svoje samoljublje afirmira u kome bilo obliku. Kristov milosni poredak pretpostavlja slobodnu narav i ne dokida ju, pače bez te slobode bila bi iluzorna i svaka čovjekova suradnja s milosnim poretkom, pa bi otpalo i pitanje lične zasluge. Ako dakle Kristova nauka nije uspjela kod mnogih, da ih preporodi, nije ona kriva, nego je krivnja, ako je zgodno, da se to rekne, na slobodi čovječje naravi. Zar da se stoga pledira za dokinuće te slobode? To bi značilo pružati ruke na «fata morgana» ili mahati buzdovanom po zraku, jer mi uopće nemamo moći, da čovječjoj naravi oduzmemo nešto, što joj bitno pripada i bez čega ona ne bi bila ono, što jest. Uostalom sloboda je savršenstvo neprocjenjive vrijednosti, pa bi bilo i nenaravno i nerazumno, da slobodno biće poželi, da ne bude slobodno. I onako, kad bi se takva želja i mogla ostvariti, razumno biće ne bi ju moglo da ostvari drukčije nego svojim slobodnim pristankom. Drugim riječima, lična bi se sloboda snažno afirmirala pri samoj svojoj likvidaciji.

Potrebno je misliti i na uzvišeno savršenstvo kršćanske misli. To je savršenstvo uistinu toliko, da ga poprečan čovjek jedva doseže. Traži od čovjeka žrtvu, skoro na svakom koraku. Kristovu riječ, da je njegov jaram sladak i njegovo breme lako (Mt. 11,30), može razumjeti i na svome ličnom iskustvu utvrditi samo onaj, ko je prožet ljubavlju za viši poredak. Za obična čovjeka ona je skoro nepoznanica. Sebičnost je toliko prirasla čovjeku, a protiv nje je uperen sav moralni poredak kršćanstva, da ih je uistinu malo, koji dosljedno prakticiraju kršćanstvo, jer ih je vrlo mnogo, koji za to nemaju ni volje ni otporne snage. Zato je malo pravih kršćana na zemlji. Ne mijenja ništa to, što su odabrani pojedinci kvasac, koji svemu daje bujan pokret i život. Istina je, i šačica je galilejskih ribara unijela preporodnu misao kršćanstva u sve krugove tadašnjeg društva, židovskog, rimskog, grčkog i ostalog. Ali ostaje činjenica, koju iskustvo očito i na svakom koraku potvrđuje, da je malo pravih kršćana u svijetu. Pa odatle i toliko zlo posvuda. Može da zasine svijetlo tek onda, kad pobiješnjeli prezru svoj bijes, kad se luđaci zažele pameti i kad se zalučali smire u zakutku duše i zaključe, da čovjek bez dodira s višim redom prestaje biti Božje dijete i izvrgava se u čovjeka-zvijer. Naš lični dodir s moralnim poretkom kršćanstva, drugim riječima naše lično iskustvo ne će se nikad dotjerati, ako se ne prihvati Kristovo lično iskustvo, a ono je sažeto u jednoj riječi: I j u b a v. Bez ljubavi nema preporoda ni za čovjeka ni za čovječanstvo. To je magna arta libertatis za nova čovjeka, što ga kršćanstvo hoće da ostvari. To je osebujna Kristova veličina, sasvim svoja, sasvim nova, koje on nikomu drugomu ne priznaje niti prepušta osim jedino onima, koji se Vrhovnome Biću klanjaju u duhu i istini. Zla će nestati tek onda, kad ga svi pobijede u svojoj nutрини. Sve dotle, dok bude i trunka zla u dušama i u zakucima savjesti i najmanjeg raspoloženja za zlo, biće ga i u životu čovječanstva.

Kao vječna kob, što ometa naše najveličanstvenije osnove, što zasjeni i pokvari velebne misli genija i herojske napore elitnih duša.

Zlo se može svladati samo ljubavlju, i to onom jedinom, sveopćom, koja zabacuje posebne naklonosti, jer nije isključeno, da će se Kristov sljedbenik morati da odrekne i svojih najbližih, na koje je i po krvi i po osjećaju najuže navezan, pa i svog vlastitog života, da uzmogne biti njegov učenik. To je Krist izričito zahtijevao. (Lk. 14,26), jer dobro traži žrtve, u prvom redu kad se na putu dobra opriječe i najbliži. Krist nije predstavio pobjedu dobra ružičastim bojama, nego je naprotiv progonstvo otvoreno najavio. Pače to će progonstvo zauzeti tako čudne, nenaravne oblike, da će brat predati brata na smrt i otac sina, a djeca će ustati na roditelje i usmrtime ih, »i svi će vas mrziti radi moga imena« (Mk. 13,12 i 13). Zlo će poprimiti i socijalno ruho i društvene oblike. Toliku žrtvu očekuje Krist od pojedinaca, da ne bi poklekli pred zlom. Dakle ne samo borbu u nutrini, nego i muku izvana. Stoga nije čudo, da Krist traži od svojih sljedbenika golubinju jednostavnost (Mt. 10,16), jer samo ona disponira za pobjedu dobara. Zato u duši farizeja dobro ne može da triumfira. Farizej ga svojim pretvaranjem odlučno otklanja. Rod je licemjerna uvijek bio kvasac zla i biće, dok bude svijeta. To je mač dvorezac, komu dobri jedva mogu da izmaknu, jer licemjer ne preza pred zločinom. Dok bude licemjera na zemlji, dobro ne će iznijeti potpuno slavlje, jer će ga himba sprečavati. Ali dok bude s jedne strane farizeja, a s druge novih ljudi u pravdi i istinitoj svetosti, zemlja će uvijek nositi sliku arene, gdje se hrvanje između Cezarova palca, okrenuta k zemlji, i Kristovih vitezova uporno nastavlja, a dovršiće tek pod kraj vremena. Ljubav ne će ogrijati ove Božje mučitelje. Zato će sljedbenici dobra snositi uvijek težinu mržnje, koja samo rasiplje i razara.

Krist je samoga Boga, apsolutnog, savršenog, dao ljudima za uzorak. Budite savršeni, rekao je, kao što je savršen vaš nebeski Otac (Mt. 5,48). Ako ovu veličinu ne može ili ne će da dostigne zemaljski gmizavac, koji voli prah nego zvijezde, nije kršćanstvo krivo, što nije svaki čovjek dosegao idealnu visinu, do koje ga je Krist načelno uzdigao prepustivši njemu udio, koji odgovara njegovoj slobodi. Krivo je to, što ta lična sloboda nije povela čovjeka u visine, nego ga je, profanirana, izrabljivana, iznakažena, počesto survala u glib.

Sokrat je udario na sofistiku i poučio Atenjane svoga vremena, kako će razlagati o stvarima s više točnosti. Krist je zašao duboko u dušu, tako duboko ponio sjekiru na korijen, kako ni izdaleka nijesu ni pokušali mudraci starine, pa ni oni iz kršćanske ere, što ne udariše Kristovim tragom. Ova korjenita reforma nutrine, kako ju je Krist zarisao u svome djelu, nije naišla na odaziv, koji je tolika plemenitost iziskivala. Krist nije kriv, da ih nije bilo mnogo, što su poprimivši njegovu idealnu ideologiju o čovjeku imali snage, da ju i na sebi prinesu.

Što se daje odgovoriti na teško pitanje, zašto je Bog pripustio, da čovjek padne sa prijašnje kulturne visine, pa da se kasnije pridigne, a nije radije pripustio, da se dalje razvija bez prekida, bez natrone zla? — Jer je Bog hotio, da aktivno i izravno sudjeluje u polaganju osnova za zgradu kulture, prepuštajući čovjeku sav dalji posao i teret oko izgradnje, kad je jednom osnov čvrsto zasnovan već u samu stvaralačku djelu. A to je i shvatljivo. Trebalo je čovjeka što više primaknuti prototipu. To je vidljivim načinom postignuto u utjelovljenju Logosa (Sofija). Vječna nam je istina pristupačnija

kao utjelovljena, jer se ona tako prilagodila našim težnjama, pa nam je po sebi i na sebi ukazala put, kako da dopremo do vječnog dobra i do vječne ljepote, kako da dostignemo sklad između duha i stvari, između istine i dobrote, da nas ništa ne zaustavi u našem uzletu na više.

Pitanje se daje upotpuniti i drugim: Zašto dohvat istine, dobrote i ljepote sa strane čovjeka ide paralelno s obnovom Božje slike u čovjeku? — U tome doista i stoji kulturno naprezanje čovječanstva. Čovjek je kulturnan onda, kad se primakne vječnoj istini, te ju objeručke prigripi za pravilo života, i to kulturniji, što ju je jače dohvatio i prenese u život. Što ko više upregne, da svoje djelo udesi prama zahtjevima vječne dobrote, to je uljuđeniji. Tako, i ko se potpunije dohvati sklada između nižega bića i viših prohtjeva duha, između sebe i zahtjeva zajednice, jer je kultura baš u tome skladu, u ravnoteži, u sintezi, taj je bliži kulturnome idealu. Ova se trostruka težnja ili harem njezino ostvarenje (jer može biti težnje bez ostvarenja, bez samoprijedora, koji čisti i oblikuje) ne da zamisliti bez obnove Božje slike u čovjeku. Ukoliko se ovo, sasvim temeljito, protegne i na čovjeka izvan kršćanskog kruga, jer se problem kulture može promatrati i tretirati i izvan užeg kršćanskog dohvata, ostajemo pri ovom načelnom paralelizmu, jer i da se ne radi o svrhunaravskom poretku kršćanstva, u okviru samog naravnog reda može se barem donekle ostvariti odnos očinstva i posinaštva između Boga i čovjeka (Očenaš), odnos, koji ima za korijen naravnu spoznaju Boga i naravnu težnju za njim, a ne očituje se još u pravu na nebesko baštinstvo, kako ga donosi milost.

Da li je kršćanstvo preporodilo svijet? Da li ga je i izmijenilo?

Ako se uzme u obzir, da je podloga ove idejne i praktične obnove preporod nutrine čovjeka pojedinca, pitanje je zapravo već riješeno u svojim glavnim potezima. Kad se čovjek nije preporodio, premda je mogao, jer za to ima i mogućnosti i sredstava, jasno je, da se nije preporodilo ni čovječanstvo, premda je moglo.

Ali pri tome treba razlikovati. Pretjerano je tvrditi, da se čovječanstvo toliko izmijenilo nadolaskom kršćanstva i njegovom laganom utjecajnom infiltracijom kroz vjekove, kao da je nastupilo zlatno doba na zemlji. Ali je druga skrajnost, kad se tvrdi, da kršćanstvo nije ništa donijelo svijetu i da će taj nedostatak nadomjestiti suvremeni pokreti, koji su naoko deificirali čovjeka, a u stvari ga osamili i od višeg poretka i od stvarna gledanja na pitanja života. Povjesna je istina po srijedi, a dala bi se formulirati ovako: **Čovječanstvo je dobilo utjecajem kršćanske ideologije u mnogim svojim epohama sliku napretka i boljitka na mnogim, pače kojiput i na svim područjima javnog i privatnog života. Taj se utjecaj ima pripisati snazi ideje i preporodnoj djelatnosti odabranih pojedinaca. Ali kad je čovjek-zvijer, koji se uvijek sad iz potaje sad otvoreno hrvao sa čovjekom-Božjim djetetom, dolazio do jačeg i težeg izražaja, prolomio bi sve ograde, pogazio sve svetinje izdigavši sebe na podnožje božanstva, a u tim teškim vremenima čovječanstvo je zatvaralo laticice duha svijetlu i dobru i uvlačilo se u tmušu nazatka, koji neminovno proizlazi iz zla.**

Ovdje nije mjesto, da se potanje zađe u to pitanje. Ali je potrebno, da se svrati pažnja na neke činjenice.

Netom je kršćanski duh počeo da prodire u rimsko zakonodavstvo (od Konstantina Velikoga, poč. 4. vijeka, pa dalje), društvo je svlačilo staro ruho i dobivalo laganom procedurom vremena i nečujnom infiltracijom kršćanske misli drugu sliku, a što je ponajvažnije, i drugi duh, jer je čovjekova ličnost

đolazila sve to jače do svog izražaja. Borba je oko čovjeka i njegove duše bila intenzivna, jer je pogana u samoj Evropi bilo još i nakon prvog milenija, otako se kršćanstvo pojavilo. Radikalno se poboljšao položaj žene, ublažio odnos roba i sluge, a podanik nije morao drhtati pred vladarom. Barem se takav duh uvlačio u društvo po crkvi, koja je s mnogo uspjeha upregla, da novim narodima i državama, što nikoše na ostacima rimskog carstva, utisne križ i na čelo i u srcu. Blistavi vjekovi kršćanske književnosti na Istoku podsjećaju na negdašnji sjaj klasičke starine. Viteštvo oružja i duha nametalo se neodoljivom snagom. Briga za malena, zabačena čovjeka smatrala se za čast i dužnost. Vladarsku je tiranju stezala velika moć rimskih papa. Borba protiv vjerskih sekta i protiv pokusa, da se raskine kršćansko jedinstvo, nije dopuštala, da potreba istine i ljubavi jače zažljjesne. Umjetnost je na svoj način postavila problem čovjeka na tapet. Uz vjerski sadržaj čovjek je postojao sve to izrazitiiji predmet umjetničkoga stvaranja. Pa i pri samoj umjetničkoj obradbi vjerskoga predmeta opet je čovjek bio središte, jer se oko njega okretala božanska otkupiteljska drama. Znanost je u mnogim svojim ograncima uznapredovala usprkos nepotrebna nerazumijevanja. Narodi su, pri svijetlu kršćanskog učenja o jednakosti svih ljudi pred Bogom, o slobodi čovjeka i o njegovu pravu, upregli, da sebi stvore bolji život, koji će više odgovarati dostojanstvu čovjekove ličnosti.

Ali je s druge strane i zlo dizalo glavu. I kad se promatra kršćanska era sve do naših dana, pa se zapažaju pokusi tiranije možda i još teži nego u pretkršćanskoj eri, a u drugu ruku golemo prevratničko nezadovoljstvo izvaranih masa, nikad kobnije što u naše doba, lako se dođe do zaključka, da je zlo upreglo, da svim silama prebriše plemenitu osnovu kršćanske misli i da čovjeka, koga je kršćanstvo htjelo da uvrsti u anđeosku visinu, da se tako rekne, posvema porazi, ponizi i ledom materije definitivno ukoči. U drugim periodima, kad se sve lomi i briše, kao da nema prava na život, razabire se očito, koliko je poprečan čovjek daleko od uzvišene plemenitosti kršćanstva i u kakvu bi svijetlu sijevnuo, kad bi i svoj privatni i svoj javni život udesio prama velebnim zahtjevima kršćanskog poretka. Ili Bog ili ništa. To je konačan zaključak i zadnja riječ pri promatranju kobnih skretaja i groznih aberacija čovječjeg uma i nivelatorskog bijesa čovjeka-primitivca.

Je li država kao takva kriva velikomu zlu, što bije čovjeka i čovječanstvo? Države su, istina, mnogo zla i počinile i održale i promakle, i to bez obzira, da li su monarhije ili republike, oligarhije, plutokracije, demokracije ili apsolutizmom sputane. Ali Krist ne traži, da se poništi država. Njegove riječi »Znate, da knezovi naroda njima vladaju i velikaši vrše vlast nad njima. Ne će tako biti među vama, nego, ko god ushtjedne da postane velik među vama, neka vam posluži, kao što sin čovječji nije došao, da mu služe, nego da služi i dade svoju dušu (život) ucjenu za mnoge« (Mt. 20,25—28) ne sadrže drugo nego nauku o poniznosti i međusobnoj susretljivosti.¹ Iz njih se još ne može zaključiti, da Krist načelno nije htio državu ni da bi u savršenoj provedbi kršćan-

1. GIOVANNI PAPINI u djelu »Storia di Cristo«, quinta edizione, Vallecchi, Firenze, 1925, u pogl. »I re delle nazioni« izvodi nenaravne i pretjerane zaključke iz ovih Kristovih riječi. Tu pledira za kraljevstvo ili za ustanovu kraljeva, koji će biti iznad hirovitih tlapnja masa, i zanosi se za kraljevstvom bez vojske, bez suda, bez robova i bez novca, gdje će biti samo nove duše, koje ljube. Sr. str. 260 spom. izd. Sva je prilika Papini ne sanja, da će to nadoći. Samo iznosi svoje mišljenje, kako ima da izgleda nebesko kraljevstvo na zemlji.

skog poretka u svijetu država postala suvišna. J. J. Rousseau u pretposljednem poglavlju četvrte knjige svoga djela »Le contrat social« (1. IV, ch. VIII) ističe spiritualni značaj kršćanstva, ali sasvim pogrešno naglašava suprotnost između kršćanstva i rodoljublja, odnosno državljanškog osjećanja. Kršćanin je, po njemu, ravnodušan za državu, za njezine zgrade i nezgrade. Naprotiv Rousseau je mogao naći protivnih dokaza baš u povijesti francuskog naroda, komu pripada, a i u povijesti mnogih drugih i velikih i malih. Kršćanstvo nije protivno državi kao državi, ali je uvijek protivno nasilju, mržnji, pretpostavljanju zemaljskih probitaka duhovnim težnjama, koje po svojoj naravi, pravo shvaćene, ujedinjuju ljude. Kršćanski bi se poredak u svijetu savršeno proveo tek onda, kad bi svi ljudi bili kršćani, i to potpuni savršeni kršćani. Međutim, kršćanstvo zahvata po prilici četvrtinu čovječanstva,² a katolicizam prevladava u jednom dijelu Evrope, u srednjoj i južnoj Americi. Istina, katolicizam je rasut po cijeloj zemlji (otprilike 500 mil.), pa njegovi sljedbenici mogu biti dobar kvasac u borbi protiv društvenog zla. Ali pri toliku mnoštvu protivnih i međusobno oprečnih shvaćanja nije čudo, da se zlo uvijek pomalja, i to čak i u novim oblicima, pa s ovim okolnostima i činjenicama treba ozbiljno računati, kad se postavlja pitanje, da li je kršćanstvo preporodilo pa čak i izmijenilo svijet. Uostalom i u najsavršenijem kršćanskom poretku država će ostati, i uopće društvo, jer je čovjek društveno biće po svojoj naravi, pa nekim svojim potrebama i težnjama i duhovnog i tvarnog reda ne može da doteče izvan zajednice.

Upit, jednom upravljen Kristu »Da li ćeš u ovo vrijeme obnoviti izraelsko kraljevstvo« (Dj. ap. 1,6), obnavlja se često kroz vjekove, obnavlja se posebno i u naše dane. Ni apostoli ni drugi Židovi nijesu pravo razumijevali, u čemu se imalo sastojati Kristovo mesijansko djelo, pa ga ni danas na kraju drugog kršćanskog milenija mnoštvo njegovih sljedbenika ne shvaća. Tako se uvijek ponavljalo, tako se i danas prigovara: što očekujemo od kršćanstva, kad nam ne donosi eru savršena mira, savršene slobode s takvim imunitetom, da ju nikad i niko ne će povrijediti, a nadasve savršena blagostanja, jer u obična čovjeka prevladava bestijalnost? Zašto toliki udarci na najveće tekovine znanstvenog i umjetničkog genija? Zašto baš sada, kraj tolika tehničkog napretka, tolika opasnost za sam opstanak kulture? Čemu toliko zlo pokraj kršćanstva?

Nikad ne smetnimo s uma, da je čovjek ostao slobodan i u kršćanskom poretku i da kršćanstvo nije svojim nadolaskom jednostavno prebrisalo naše slabe sklonosti i uništilo i samu klicu zla u nama. Ono traži suradnju pojedinaca, jer računa sa slobodom čovjeka, jer ju poštuje i jer teži za tim, da tu slobodu oplemeni i dotjera prama božanskom uzorku. Zato će pokraj velika dobra biti i veliko zlo. Lupeži, razbojnici, varalice, licemjeri, izigravači svakoga reda, zakona i prava, prezirači slobode i pravde, gazitelji najelementarnijih zahtjeva moralnih obveza, vukli su se uvijek kao kobna veriga za čovjekom i čovječanstvom. I uvijek će se taj neminovan balast zločina i zločinaca povlačiti kao udes za nama, da nam ometa sve naše napore oko pravde i slobode i zasjeni svaki uzlet za svjetlom i svaki zamah za dobrom.

Krist je prevelik za malena čovjeka, prečist za glib, preuzvišen za prah. I dok na zemlji bude sićušnosti, podlosti i perfidije, povlačiće ga kroz glib.

2. U godini se 1945. računalo, da ima dvije milijarde i 358 milijuna ljudi na zemlji. Danas dakako znatno više.

Naraštaji dolaze na pozornicu svijeta i marionetski silaze. Događaji oko nas i uz nas redaju se rušilačkom snagom, brzinom svijetla, i mijenjaju iz korijena sve odnose između nas i u svijetu, a ljudi ciničkom lakomislenošću prelaze preko svega i bivaju gori. Ti prezirači velike otkupiteljske Božje osnove nalik su djeci, što sjede na trgu i dovikuju naizmjenice »zadiplismo vam, a ne poskočiste, protužismo, a ne zaplakaste« (Lk. 7,32). Raspinjemo Boga u moru zločina i uvijek samo dižemo ruke očekujući oprost, dok drugi stiskaju zube pljujući na oprost.

Nebesko se kraljevstvo ne će ostvariti na zemlji. Zato će na njoj ostati do kraja svijeta zemaljska kraljevstva, država, društvo sa svojom sebičnošću, s nepravdom i nasiljem, jer se čovjek, svi ljudi, čovječanstvo, ne će produhoviti osim izabranih pojedinaca. Eto zato ni Božje carstvo ne će postati stvarnost na zemlji, nego tek u vječnosti. Idealizam i savršenstvo kršćanskog poretka (moralnog, kulturnog, socijalnog) ostaće na zemlji neostvarena težnja elitnih duša. Zato će uz savršenstvo Kristove nauke i uz prečišćeni idealizam probranih duhova postojati bijes nasilnika i cinizam zločinaca, pokraj težnje na samozataju i izgradnju pojedinačna i skupna težnja na barbarstvo sebeljublja i na rušenje svih vrijednosti. Naš se život odvija sred golemih paradoksa. Pa kad bi ti paradoksi dizali glavu samo u užem okviru individualna života! Ali oni uprav vladaju u razvitku društvenih odnosa, u životu čovječanstva, pa daju svjetskim događajima više taman nego svijetao izgled. Kao da narodi tapkaju za nečim nedostiživim, jer, promatrani u općoj liniji, ne odavaju dovoljno snage, da ostvare idealniji život. A netom se ta težnja ozbiljnije javi, nađe neki fatum da sve omete i možda i prebriše. Taj fatum je uvijek neobuzdan pojedinčev i masovan »ego«. Rasa zvjeradi među ljudima još nije minula u nepovrat.

Ako se savršenstvo kršćanskog svjetskog poretka ne će nikad trajno ostvariti, jer će mu se uvijek nesmiljeno opriječiti sebičnost, toliko srasla s čovjekom, pa će zato uvijek na zemlji biti Cezara i nasilnika i država s prisilnim mjerama i ustanovama, znači, da će težnje čovjeka i opće ljudske zajednice mijenjati bez oduška i boju i oblik i metodu, a da ne će nikad čovjeka zadovoljiti. Jedne će države nestati pod udarom slobode, druge će nadoći, možda i bez ozbiljna jamstva, da će biti bolje od prvih.³ Ali ako kršćanstvo nije ostvarilo u potpunosti nov svijet posvemašnje slobode, saosjećajnosti, ljubavi, kako da ga ostvari nauka anarhizma svojom utopijom o saosjećajnosti brata čovjeka s bratom čovjekom kao podlogom za novu vezu među ljudima, koja isključuje svaku formalnu društvenu organizaciju, pogotovu državu? Zar materijalizam anarhističkog pogleda, ne gledajući u čovjeku Božje dijete i kidajući svaku sponu s višim redom, može da pruži zdravu i održivu idejnu podlogu za ostvarenje nebeskog carstva na zemlji? Ako kršćanstvo svojom savršenom naukom o nebeskom Ocu, o ljudima njegovoj djeci-braći, o Bogu-Čovjeku, o njegovu otkupiteljskom djelu, o sredstvima milosti, koja čovjeka dižu u svr-

3. U republici se Genovi na tamnicama i na verigama galijaša čitalo »libertas«, jer zločinci ometaju slobodu. Da se sva ta zla čeljad prebaci na galiju, uživala bi se savršena sloboda. Tako je utopistički sanjario Rousseau, *Le contrat social*, I. IV, ch. II, u jednoj opasci. Samo što je »libertas« genoveških tamnica i galijakih veriga mogla da označi i ciničko izrugavanje slobodi s druge strane. Na Rousseauvljevu bi misao naime trebalo dodati: ukoliko sama država ne bi omela slobodu, jer je u moderno doba sama država njezina najveća ometa, a bilo je toga, i mnogo, i u drugoj eri, dok su živjele starije republike, a okrunjeni se knezovi zaklanjali za jamstva višega poretka gazići slobodu i čovjeka.

hunaravski red, nije prebrisalo zlo sebičnosti niti može da ga uništi, kad je čovjek slobodan, pa se zlo uvijek vraća sa svojim uzurpatorskim zahtjevima, kako da se društvo preudesi naukama, koje ne oplemenjuju nutrinu pojedinca (a istakli smo, da se samo obnovom nutrine pojedinca može da obnovi društvo), nego ju naprotiv ustroje po svim zahtjevima bestijalnosti?

Sam Krist nije predviđao, da će njegovo djelo olako proći među ljudima. Pače sve obratno. On naviješta svojim učenicima muke i progon, pa ih upozorava, neka paze na sebe. Pače naglašava, da će ustati narod na narod i kraljevstvo na kraljevstvo. Čovječja je misao drukčija od Božje misli, pa što je za ljude visoko, odurno je pred Bogom (Mt. 24., Mk. 13. i Lk. 16. pogl.).

I Pavao to ističe na svoj način. Kršćanska misao ne će sve preporoditi, niti će doživjeti na zemlji potpuna trijumfa sa svake strane, dok ne dođe kraj svemu. Istina, sve je Kristu podložno i ništa mu nije izuzeto, ali još ne vidimo, da mu je sve podvrgnuto, premda je Krist mnoge priveo slavi, pa se po njemu povećuju i zato ih zove braćom (Hebr. 2. pogl.).

Podloga je naše kulture Krist. Stoga je on sebe nazvao ugaonim kamenom. Ali »ko god padne na taj kamen, razbiće se, a na koga padne, smrviče ga« (Lk. 20, 17—18). To je Pavao duboko shvatio i sve unaprijed svestrano predvidio, kad ovako piše Korinćanima: Niko ne može položiti druge podloge do one, koja je već postavljena, a to je Isukrst; Pavao je na tome osnovu sagradio svoje djelo, a drugi nadograđuju; samo neka paze, kako dograđuju; može neko nadograditi zlato, neko srebro i drago kamenje, a neko će naslagati drva, sijeno ili slamu, ali će svačije djelo biti na dan Gospodnji prokušano ognjem, kakvo je, pa ako čija dogradnja ostane, biće nagrađen, a ako sagori, imaće štetu (I Kor. 3,10—15.). Doista mnogi su nadogradili, pošto je podloga kršćanskog shvaćanja položena po Kristu, a po Pavlu, najvećemu propagatoru i protagonistu kršćanske kulture, cementirana u tadašnjem svijetu kulture i barbarstva. Neko je nadogradio zlato, a kadgod i slamu. Vjekovi, što pretekoše, uvjeriše nas, da je slamu spržio oganj, a zlato je ostalo samo ako se amalgamiralo s Kristom.

Svakako kršćanstvo nije naučavalo neki posebni oblik socijalna ustroja ili neku posebnu civilizaciju niti posebne vladavinske sisteme, jer je to sve promjenljivo. Ono je zacrtalo vječne idejne i praktične norme i smjernice, koje imaju vrijednost za sva vremena, za sve oblike društvenog razvitka i za sve dijelove čovječanstva. Zato se u svima epohama i u svima stadijima društvenog razvitka i života, barem u kršćanskim narodima, osjećaju dobre ili loše posljedice provedbe ili odnemanivanja kršćanskih smjernica.

U nijednom se slučaju ne može Kristu osporiti vladarsko pravo nad svijetom, jer je zato i umro i uskrsnuo (Rim. 14,9). Po njemu uskrsnuće. A trijumfalno će svršetak njegova djela uslijediti, kad on (Krist) predade kraljevstvo Bogu Ocu, kad umine svaka vlast i svaka sila. Kao zadnji neprijatelj biće uništena smrt. Pa kad sve bude podvrgnuto Bogu, biće Bog sve u svemu (I Kor. 15,22—28).